

СТАЊЕ ИСТРАЖЕНОСТИ РАНОВИЗАНТИЈСКИХ УТВРЂЕЊА НА СЕВЕРОЗАПАДУ ОБЛАСТИ НАИСА

Северозападни део области Наиса који је у касноантичком и рановизантијском периоду био истоветан са границама Медитеранске Дакије, у овом раду подразумева шири простор кога можемо оквирно омеђити подручјем на коме се састају Горња котлина Велике Мораве и источни издаци Крушевачке котлине, па све до Великог Јастребца и источних падина Копаоника. Питање разграничења Прве Мезије и Медитеранске Дакије није честа тема историјске географије античког периода,¹ ипак предлажемо северозападну граничну линију двеју касноантичких римских провинција, од места разграничења прве Мезије и Медитеранске Дакије, забележене у историјским изворима, у подручју Параћина. *Itinerarium Burdigalense* јасно наводи да након *mansio Oromago*, следи *Finis Mysiae et Daciae*,² па затим на XII миља од *Horrea Margi*, *mutatio Sarmatorum*. *Mansio Oromago* је свакако *Horrea Margi* односно Ђуприја, а *mutatio Sarmatorum* археолошка наука данас смешта јужно од Параћина, што значи да је гранична линија ту негде пролазила, можда баш као и линија разграничења Београдског и Лесковачког пашалука која је пролазила између Ђуприје и Параћина, па током Велике Мораве до “саставака” Јужне и Западне Мораве, а затим узводно Западном Моравом до трстеничког теснаца. Предлажући овакву граничну линију Прве Мезије и Медитеранске Дакије сматрамо да се границе провинције Медитеранске Дакије код трстеничког теснаца природним законитостима самог простирања крушевачке котлине, одвајала од тока Западне Мораве и пратећи падине Жељина и Гоча ишла ка Копаонику на југ.³

Неки аутори граничну линију повлаче у линији од Параћина, па равно преко Велике Мораве, на Јухор, до у Крушевачку котлину, што је наравно једна од могућих варијанти.⁴

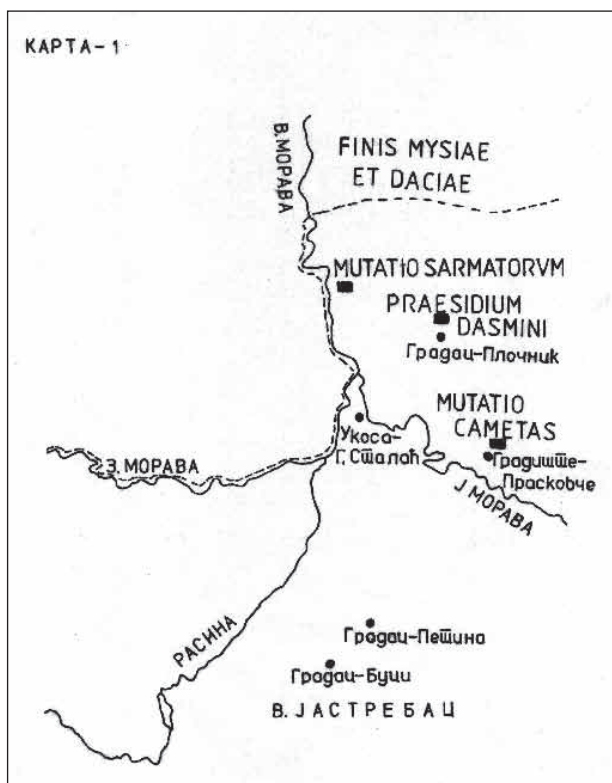
---

¹ Н. Вулић, *Аурелијанова подела Горње Мезије*, Глас Српске Краљевске Академије, LXXXII, Други разред, 49, Београд 1910, 1-21.

² М. Vasić, G. Milošević, *Mansio Idimun*, Београд, 2000, 140.

³ В. Стојанчевић, *Унутрашње уређење ослобођене Србије 1804-1813. године*, Историја српског народа, V/1, 1981, Војно политичка карта Србије у I устанку, 56-57.

⁴ А. Mocsy, *Gesselchaft und Romanisation in der romischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970, karta 15.

Карта 1 Положај античких насеља и рановизантијских утврђења у зони северо-западне границе области Наиса

Map 1 Position of antique settlements and Early Byzantine fortifications in the zone of the north-west border of the Nais region

броја утврђења које можемо датovati у касноантички и рановизантијски период.⁷

Последице ратних дешавања III и IV века, како на границама царства тако и у унутрашњости Горње Мезије, свакако су изазвала несигурност у мањим незаштићеним насељима Поморавља. Несигурност живота досегла је кулминацију у времену које у европској историји називамо време “Сеобе народа”. Угроженост насеља у долини Поморавља изазвала је померање целокупног живота на брдске, стратешки занимљиве и лако брањене положаје. Веће грађевинске активности римске државе

Постоји и мишљење да би граница Медитеранске Дакије ишла средњовековним разграничењем жупе Загрлата и жупе Расина, преко Ђуниских висова.⁵ Међутим ослањајући се на најзначајнији извор VI века *De aedificiis* Прокопија из Цезареје, сматрамо да је због великог броја од више од 20 обновљених или новоподигнутих утврђења у окружењу простора, коме је осовина кратак потез од јужне границе Прве Мезије до Пресидијум Дасмини, простор Наиса на северу морао захватати нешто ширу површину.⁶ Такође у том случају Дарданија захвата подручје крушевачке котлине, што би ту провинцију померило неприродно, сувише дубоко на север. Свакако да на десетак километара античког друма, од границе до Пресидијум Дасминија, није могло бити 20 утврђења, већ је реч о утврђењима расутих на широком простору северних и северозападних делова Медитеранске Дакије. Досадашња истраживања Народног музеја Крушевац на овом простору установила су постојање већег

⁵ *Gamzigrad kasnoanti~ki carski dvorac*, Beograd 1983, sl. 6.

⁶ Prokopiјеva *kastela* prema, P. Petrovi}, Niš u anti~ko doba, Beograd 1999, 120-123.

⁷ Д. Рашковић, *Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју*, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац 2000, 40-54.

на балканским просторима почињу још од прве половине IV века,⁸ да би изградња кулминирала у време градње Јустинијанових кастела о којима говори Прокопије. Тако каструм постаје основни тип насеља. За формирање нових утврђених насеља логично се углавном бирају положаји на којима су се налазила сада већ давно напуштена праисторијска утврђења старијег и млађег гвозденог доба. Најбоље то потврђују налази керамике гвозденог доба са рановизантијског локалитета Укоса у Град Сталаћу⁹ или метални предмети из каснолатенског периода пронађени на локалитетима Велики Ветрен на врху Јухора¹⁰ и локалитету Чукар у селу Бољевац на Великом Јастрепцу, поред Рибарске бање, који такође имају касноантичку-рановизантијску фазу живота. Са локалитета Чукар код Рибарске

бање издвајамо налазе: целе сачуване каснолатенске мамузе, димензије 5,7 x 2,3 cm (Табла I, 1); затим лоше очуван мањи фрагмент бронзаног суда у виду симпулума, рађеног од танког лима. Обод реципијента сачуван је у траговима. Димензије 4,6 x 2,0 cm (Табла I, 2) и део гвозденог ножа с украсом у виду волута, димензија 10,8 x 2,1 cm (Табла I, 3). Поред више металних предмета углавном за свакодневну употребу пронађен је и римски републикански денар датан у 101. годину, чије датовање апсолутно одговара датовању осталих пронађених предмета на овом локалитету.¹¹ Такво датовање одговара времену с краја II века и I века пре Христа када је римска експанзија дефинитивно досегла унутрашњост Балкана.¹² Положај Чукар у селу Бољевац код Рибарске

Карта 2 Положај рановизантијског-рано-средњовековног утврђења Градац у селу Берекаре

Map 2 Position of the Early-Byzantine – Early-Medieval fortification Gradac in the village Djerekare

⁸ A. Cedić, *Ilirik od Konstantina Velikog do Teodozija Velikog*, Ljubljana 2004, 43.

⁹ О. Вукадин, *Утврђење Укоса (Кућиште)*, Рашка баштина, 3, Краљево 1988, 281-282.

¹⁰ М. Стојић, *Велики Ветрен*, Београд 2003.

¹¹ Налаз археолошког материјала са локалитета Чукара у Бољевцу, биће публикован у засебној публикацији о праисторији у крушевачком крају, у сарадњи Археолошког института и Народног музеја Крушевац.

¹² Н. Вулић *Ратови римски у данашњој Србији до 29. год. пре Христа*, Глас Српске Краљевске Академије, LXXXII, Други разред, 49, Београд 1910, 78-100.

Table 1.

бање и поред недостатка систематских археолошких ископавања, треба да је класичан пример келтског опидума који је био не само утврђење, већ и насеље у правом смислу речи. На то нас упућују налази као што су маказе, дршке котлића, симпулум, појасна копча, фибула, бријач, дакле све оно што је потребно у свакодневном животу једног насеља, које није само војно утврђење.

Након дефинитивног порорења централних балканских простора утврђења гвозденог доба губе улогу која им је била намењена неколико векова и она се напуштају. Мирно време доноси процват насељима у долинама на трасама најважнијих комуникација. Међутим збивања из средине III века наговештавају

да је миру на Балкану дошао крај. Стара утврђења постају поново актуална и она ће у следећим вековима повратити сав значај који су имали у задњим вековима пре христове ере.

Ове тврђаве током IV века имају одлучујућу улогу у очувању античког начина живота.

Налази из рановизантијског-раносредњовековног периода

Када је реч о стању истражености рановизантијских утврђења у подручју на северозападу области Наиса, тада морамо почети са чињеницом о недостатку археолошких ископавања и сва наша сазнања о овим археолошким налазиштима темељимо на основу честих рекогносцирања и случајних налаза који путем поклона од стране мештана долазе у Народни музеј Крушевац. Неколико археолошких сонди отворено је на локалитетима утврђења као што су Градиште на Гобељи код Бруса,¹³ Градац у селу Риђевштица,¹⁴ Укоса у селу Град Сталаћ,¹⁵ Чукар

¹³ В. Богосављевић-Петровић, Д. Рашковић, *Рановизантијско утврђење на брду Гобеља код Бруса*, Саопштења, XXXII/2000-XXXIII/2001, Београд 2002, 99-121.

¹⁴ Д. Рашковић, Н. Берић, *Резултати рекогносцирања античких и средњовековних археолошких налазишта на подручју Трстеника и суседних крајева*, Гласник Српског археолошког друштва, 18, Београд 2002, 148-149.

¹⁵ О. Вукадин, *Утврђење Укоса (Кућиште)*, Рашка баштина, 3, Краљево 1988, 281-282.

у селу Болевац код Рибарске бање, док је путем рекогносцирања и добијањем случајних налаза у Народни музеј Крушевац доспео материјал са локалитета Укоса у Град Сталаћу, Градац у Плочнику, Градиште у Прасковчу, Градац код св. Петке у селу Буци, Градац у Петини, Градац у Берекару.

Налази керамике, украсних предмета, углавном типичних рановизантијских фибула, коњске опреме, оружја, бројних гвоздених алатки, остатака развијеног занатства, можда и рударства, сведоче богат и интензиван живот унутар разрушених и данас заборављених зидина ових мистичних планинских тврђава, у северозападном делу области рановизантијског Ниша. Репертоар налаза упућује на закључак да је у основи опстанак обезбеђивала изразито аутархична привреда. Пољопривреда и сточарство су наравно били основица опстанка. Сведоче то бројни налази пољопривредног оруђа, као и звона-клепетуша дела сточарског прибора. Налази разноврсних металних алатки говоре о развијеном занатству унутар свих утврђења било да се ради о столарском, кожарском, ковачком занатству. Велике количине комада згуре који се налазе по падинама утврђења упућују у најмању руку на велике ковачке радионице, ако није било речи о некаквој врсти металургије.

Када сагледамо локалитете на којима се утврђења налазе, можемо покушати дефинисати две врсте положаја где се рановизантијска утврђена насеља подижу. У једном случају бирају се природно заштићена места са којих је могућа лакша организација одбране и одличан преглед околине, или у другом случају о утврђеним насељима на неприступачним локалитетима која увучена у уска брдска корита потока немају добар преглед околине и чија је стратешка компонента садржана управо у томе што су склоњена од најважнијих долина и праваца.¹⁶ Несигурност изазива стагнацију путне привреде и трговине у унутрашњости Балкана, тако да смештај насеља на важним комуникацијама у рановизантијском периоду и периоду раног средњег века више није била никаква предност.

Линије периметра бедема код свих утврђења логично прате конфигурацију терена тако да свако од ових утврђења има јединствену основу овисно о облику узвишења на којима се насеља налазе. Што се тиче налаза материјалне културе, који потичу са ових утврђења карактеристични налази најрелевантнији за датовање су типичне рановизантијске фибуле са посувраћеном стопом, гвоздене лучне фибуле, рановизантијски новац. На основу фибула пронађених на локалитетима рановизантијских утврђења, а које се налазе у фондусу Народног музеја Крушевац, лако можемо поновити тврдњу о животу ових насеља у VI веку. Истаћи ћемо гвоздену фибулу са посувраћеном стопом дужине 7,8 цм, ширине 0,6 цм, пронађену на локалитету Укоса у Град Сталаћу. Фибули недостају осовина и игла, карактеристична је за VI век (Табла II, 1).¹⁷ Затим мању гвоздену фибулу, типа са посувраћеном стопом, са делимично очуваном

¹⁶ Подела на два карактеристична облика рановизантијских утврђења по узору на: I. Mikulčić, Kasnoantička utvrđenja u SR Makedoniji-pokušaj kvalifikacije, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, Novi Sad, 1986, 101-123.

¹⁷ Љ. Трбуховић, *Фибуле са посувраћеном ногом из збирке Народног музеја Крушевац*, Зборник Народног музеја, XI-1, Београд 1983, 91-98.

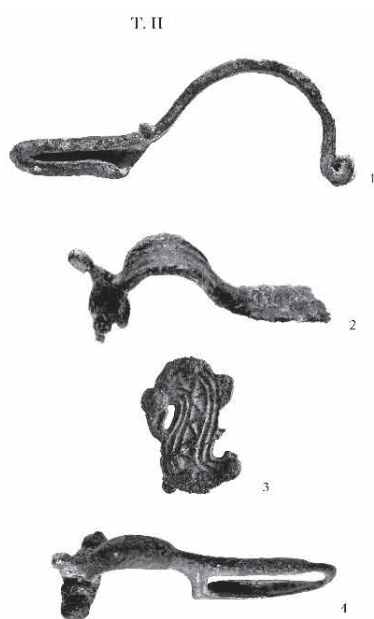

Table 2.

иглом и делимично очуваном проширеном стопом, дужине 4,7 цм, ширине 2,1 цм, такође карактеристичном за VI век (Табла II, 2).¹⁸ Пажњу изазива типична лангобардска “S” фибула, дужине 3 цм, ширине 2,1 цм, пронађена на парцели Т. Томашевића, такође на локалитету Укоса у Град Сталаћу (Табла II, 3).¹⁹ Најједноставније је рећи да је то још један доказ присуства Германа или германских најамника у унутрашњости иза дунавског лимеса. Сама фибула као чест налаз накита из гробова лангобардских жена,²⁰ највероватније је дошла на место става Јужне и Западне Мораве посредством Источних Гота чија је присутност у овом делу Поморавља несумњива.²¹

Поменућемо и бронзану фибулу са посувраћеном ногом пронађене на локалитету Градац у Петини, такође типичне за VI век. Реч је о делимично сачуваној фибули ливеној у бронзи, без игле (Табла II, 4).

Сагледавајући археолошке локалитете који су тема овог чланка видимо да је репертоар археолошких налаза уобичајен за археолошка налазишта IV до VI века, било да је реч о утврђењима на југу Србије у Топлици и Пустој Реци

или на подручју Западне Србије, или на подручју у околини Чачка. Такође можемо констатовати да се и ситни налази пронађени током археолошких ископавања Царичиног града уклапају у слику налаза пронађених на рановизантијским утврђењима у окружју Крушевца.

Утврђења VI века су била сасвим сигурно и центри христјанизације што као тврдњу извлачимо не само због опште познате чињенице да је хришћанство било темељ настанка и опстанка византијске државе, него што се у непосредној близини утврђења по правилу налазе црквешта на којима народ и данас подиже своје богомоље. Такав је случај са црквом Св. Огњене Марије поред Граца у Риђевштици, Св. Николе поред Градишта у Пуховцу, цркве “Видовача” поред Градишта у Дупцима, Св. Петке поред Граца у Буцима, Св. Арханђела поред Граца у Петини, Св. Јована поред Градишта у Породину, Св. Јована поред Градишта у Врћеновици, Св. Нестора поред Граца у Витковцу, Св. Романа поред Градишта у Прасковчу. Међутим једино су истраживања локалитета Дуб

¹⁸ А. Хараламбиева, Г. Атанасов, Фибули от V-VI в. в шуменския музеј, Извешта на Народния музеј Варна 27 (42), 1991, 53, табл. VI, 6 и 8.

¹⁹ О локалитетима у окружењу доњег тока Јужне Мораве, па и о локалитету Укоса у Град Сталаћу детаљније у раду: М. Ђорђевић, Д. Рашковић, *Налазишта и налази римског периода на доњем току Јужне Мораве*, Саопштења, XXXV-XXXVI/2004, у штампи.

²⁰ W. Menghin, *Die Langobarden, Geschichte und Archaeologie*, Das Reich an der Donau, Stuttgart 1985, 21-75, Abb. 53, 59, 62, 89.

²¹ Н. Зечевић, *Византија и Готи на Балкану у IV и V веку*, Београд 2002.

код Градишта у Љубинцима, на основу камене пластике пронађене на локалитету, показала да је реч о ранохришћанском објекту из VI века. Прилог спознаји о развијеном хришћанству у овом крају у VI веку је ранохришћански објект истражен високо на Копаонику на локалитету Небеске столице.²²

У првој половини VII века долази до потпуног слома византијске власти на подручју унутрашњости Балканског полуострва. Живот на овим утврђењима се гаси. Ипак неки налази говоре да је намена коју су становници овог дела Србије наменили утврђењима у IV до VII века била потребна и у каснијем времену. Налази делова коњаничке опреме са локалитета Градац у селу Ђерекари упућују на датовање у IX-X век. Реч је о предметима из репертоара коњаничке и коњске опреме, налазу гвоздених коњских жвала дужине 21,9 цм, ширине пречага 13,5 и 13,9 цм (Табла III, 1) масивније гвоздене копче која би такође могла бити део коњске опреме дужине 4,9 цм, ширине 4,4 цм (Табла III, 2) Најзанимљивији је налаз пара мамуза, паралелних кракова, полукружног пресека, кракови мамуза се на горњем делу полукружно спајају. На месту споја је задебљање на које је усађен трн. Већа мамуза је дужине 15,7 цм, од чега на трн отпада 2,2 цм, ширина између кракова 9,6 цм (Табла III, 3). Друга нешто мања мамуза је дужине 13,9 цм, од чега на трн отпада 1,5 цм, ширина између кракова 8,3 цм (Табла III, 4). Овакве мамузе су део уобичајеног инвентара гробова IX века на подручју Јужне Хрватске²³ и Херцеговине²⁴ и тамо се тумаче као франачки утицај.

Налази из тог периода на једном локалитету у Србији дозвољава слободу да се присетимо ратних дешавања IX века, односно борби за превласт Срба, Бугара, Византије и франачких савезника, на северу Балканског полуострва, која нису мимоишла ни Централну Србију.

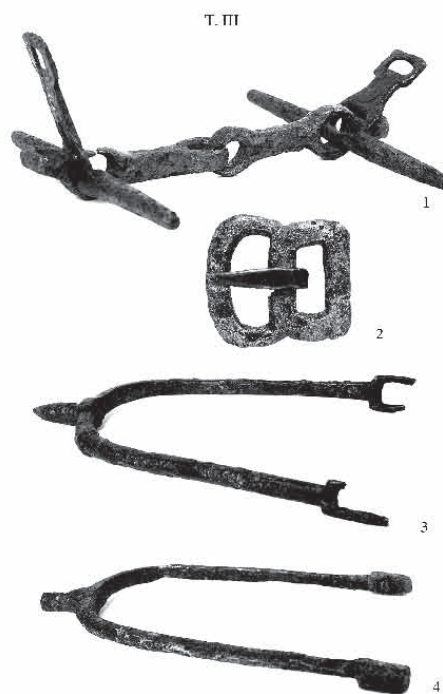

Table 3.

²² Г. Тошић, *Археолошка истраживања источних падина Копаоника*, Конференција С планином у нови век, Копаоник 2002, 96-105.

²³ А. Milošević, *Novi srednjovekovni grobni nalazi iz Cetinske krajine*, Cetinska krajina od praistorije do dolaska Turaka, Split 1984, 188; D. Jelovina, *Maševi ostruge karolinškog obilježja u Muzeju Hrvatskih arheoloških spomenika*, Split, 1986, 34-35.

²⁴ Z. Vinski, *Marginalije uz izbor karolinškog oružja u jugoistočnoj Evropi*, Starohrvatska prosvjeta, Serija III, svezak 15, 69-77; B. M. Vrdoljak, *Starokršćanska bazilika i ranosrednjovjekovna nekropola na Refetearici kod Livna*, Starohrvatska prosvjeta, Serija III, svezak 18, 154-156.

Позната су дешавања с почетка IX века у којима су активну улогу играли балкански Словени. Да се кратко присетимо. На државном сабору у Херисталу 818. године Лудовику Побожном верност су изразили Бодрићи, Тимочани и Гудускани, на челу с њиховим вођом Борном, који су се одметнули испод бугарске власти. Добро је позната чињеница да се Људевит управник Доње Паноније у исто време одметнуо од франачке власти и да се због тога сукобио са франачким експонентима. Након пораза Људевит је побегао Србима које је на крају преварио убивши њиховог вођу. Њега убија Борнин ујак, о чему је обавештен и сам цар Лудовик. Већина ових историјских догађања одвија се на тлу Србије, тако да није изненађење археолошки налаз, пронађен на једном моћном доминантном утврђењу на источним падинама Копаоника, којег интерпретирамо као франачки утицај. Наиме Тимочане, што само име говори, вежемо за реку Тимок, њихови суседи Гудускани, су, како нека истраживања говоре Кучани, док су Бодрићи живели у Дацији, оној која се наслањала на реку Дунав.²⁵

*Трагови живота на рановизантијским утврђењима
у периоду развијеног средњег века*

Налази са локалитета Градац код Свете Петке у атару селу Буци и Градиште у селу Прасковче, изнад манастира Св. Романа, сведоче да је стратешка улога положаја на којима су смештена рановизантијска утврђења била од значаја до краја средњег века. Налаз мање мамузе са точкићем са Великог Градишта у Петини дужине 13,4 цм, од чега на трн отпада 2,8 цм, ширине између кракова од 6,3 цм до 5,2 цм датује се у XIII-XIV век (Табла IV, 1).²⁶ Овом налазу одговарају и гвоздени окови потпетица на чизмама, карактеристични за исти период средњег века. Једна дужине 7,8 цм, ширине међу краковима 7,2 цм, ширине крака 1,7 цм (Табла IV, 2) и друга дужине 7,3 цм, ширине међу краковима 7,1 цм, ширине крака 1,0 цм (Табла IV, 3).

То је време пада Лазареве Србије под Турке и Градац код Св. Петке у Буцима, због свог доминантног положаја и могућности визуалне контроле читаве Крушевачке котлине, логично је могао играти важну улогу у сукобима који су Србију и крушевачки крај оптерећивале кроз цео XV век. За време сукоба браће Стевана и Вука Лазаревића, када се Србија дели на двоје, Крушевац је привремено, 1409-10. године, био главно седиште Вукове половине. Прва турска разарања Крушевац је доживео 1413. године кад је принц Муса претедент на султански престо разбио Деспота Стевана код Врбнице недалеко од Крушевца. У Крушевцу је у лето исте 1413. године зборно место за велику деспотову војску у којој су биле и чете Сандаља Хранића, мађарски одреди и војска турског претедента Мухамеда, који је захваљујући том савезу и постао султан. Након

²⁵ I. Lučić, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, Zagreb, 1986, XV poglavlje, komentar uz napomenu 27.

²⁶ D. Nikolić, *Tipološki razvoj mamuze od XIV veka sa osvrtom na zbirku mamuza u Vojnom muzeju JNA*, *Vesnik Vojnog muzeja JNA*, 3, Beograd, 1956, 70-73.

смрти Деспота Стевана 1427. године Турцихарају крушевачку околину и заузимају сам град. Од тридесетих година XV века крушевачки крај харају и мађарски одреди. Летописац помиње да су Угри кренувши из Београда попалили турске лађе код Крушевца, а потпуно је спаљен и сам Крушевац. Краљ Сигисмунд је похвалио бана Фрања Таловца кад је кренуо да “попали и уништи град Крушевац”, а позната су и два упада Јанка Хуњадија до Крушевца 1443. године и 1448. го-

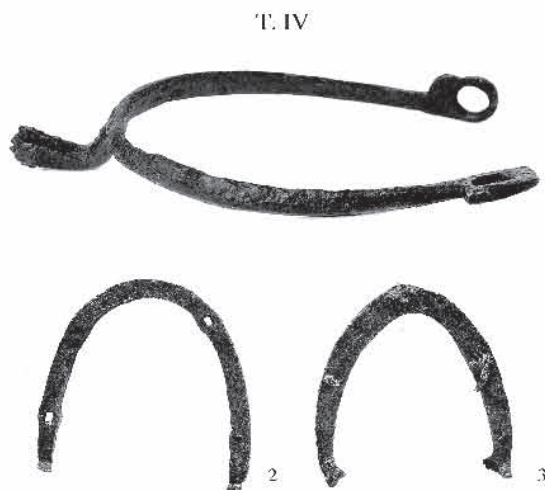

Table 4.

дине, када је Хуњади преко Јанкове клисуре кренуо на Косово поље.²⁷ Сви ти догађаји вероватно су ревитализовали стратешке положаје на Јастрепцу као што је то Градац код Св. Петке у атару села Буци. Дакле за одбрану и војне операције нису служиле само у историјским изворима добро позната утврђења, као што су Лазарев град у Крушевцу, Сталаћ, Бован, Козник, или позната, али безимена, утврђења Јеринин град у Трубареву или Јеринин град у Грабовцу, већ и положаји који су до сада личили на неугледне локалитете касноантичких прибежишта.²⁸

Следећи, према репертоару налаза, такав сличан локалитет налази се на положају Градиште у селу Прасковче. Ово археолошко налазиште откривено је као утврђење из периода старијег гвозденог доба,²⁹ међутим са подручја овог утврђења потичу и налази које можемо широко датовати у период српски-угарско-турских ратова. Овде на северном делу утврђења управо у праисторијском одбрамбеном рову који је делио суседно брдо од самог Градишта, захваљујући деловању сезонских бујица током великих киша вода је излокала низ предмета које датujemo у развијени средњи век. Чини се да се овде управо у праисторијском рову налазио објекат кога сведоче више комада иструлелог дрвета. Међу осталим налазима издвајају се бронзана појасна копча, мамуза, узенгија, гвоздени кључеви, два копља. Сачувана је само половина мамузе која има лучно извијено тело, дужине 13,6 цм од чега на расцепљен носач звездастог трна отпада 3,4 цм (Табла V, 1). Узенгија је висине 17, 5 цм.

²⁷ В. Ђоровић, *Прошлост Крушевца*, Братство 27, 1933, 92-101.

²⁸ М. Поповић, *Утврђења Моравске Србије, Свети knez Lazar, Spomenica o (estoj godišnjici Kosovskog boja, 1389-1989*, Београд 1989, 71-87.

²⁹ Г. Чађеновић и М. Трифуновић, *Прасковче-Градиште-насеље из металног доба*, Гласник Српског археолошког друштва, 18, Београд 2002, 263-269.

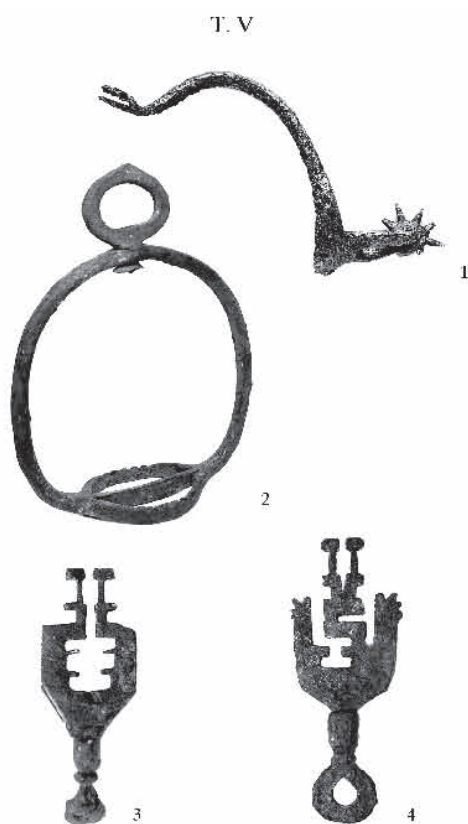

Table 5.

Лежиште за стопало је овално са једном пречагом по средини. Исковано је тако да је назубљено и са стране украшено са три зракасте траке. На врху је лук узенгије пробијен за уметање округле алке која је дужине 5,1 цм, а служи за качење на каиш (Табла V, 2). Од два гвоздена кључа, мањи кључ је са пуном дршком и телом изведеним паралелним идентичним зупцима и урезима, са обе стране радног дела кључа, дужине 5,6 цм, ширине 2,1 цм (Табла V, 3), већи кључ има дршку са округлом алком и само тело кључа изведено је са зупцима и урезима, дужине 10,7 цм ширине 4,2 цм (Табла V, 4). Овакви кључеви се датују у средњи век, најконкретније у XIV-XV столеће. Налазимо их и на локалитетима узводно Јужном Моравом, недалеко од Градишта у Прасковчу. Најпре у Браљини, а затим и у средњовековном Сталаћу.³⁰

Налази упућују да је овде највероватније била стационирана једна мања војна јединица која је осматрала или чувала северозападни део Алексиначке котлине. Градиште има изузетан стратешки положај и пуну контролу прелаза преко Јужне Мораве, односно источног прилаза средњовековном месту Зарна и средњовековној жупи Загрлата. Тешко је предмете са Градишта у Прасковчу сместити у тачан историјски контекст. Да ли је реч

о сукобима XV века или нешто каснијим ратним догађањима могу само рећи будућа археолошка ископавања.

Та истраживања ће можда решити и енигму о датовању најзанимљивијег међу налазима пронађеним на северним падинама Градишта у Прасковчу.³¹ То је цела сачувана појасна копча са спонном у облику слова "S". Окови копче се са леве и десне стране на "S" спону каче уз помоћ шарнир механизма и по једног навоја, на који се на обе стране надовезује по једна алка намакнута на централну "S" спону. Сама "S" спона је дужине 2,9 цм, са проширеним "расцветалим" крајевима проширеним до 1,2 цм и са средиштем у облику коц-

³⁰ Д. Миловановић, *Уметничка обрада неплеменитих метала на тлу Србије, од позне антике до 1690. године*, каталог изложбе, Музеј примењене уметности, Београд, новембар, 1985-јануар 1986, 107-109.

³¹ Копча је случајни налаз и налази се у приватном поседу код С. Ристића мештанина села Рутевац смештеног недалеко самог Прасковча у Алексиначкој општини.

ке скресаних углова, промера 2,9 цм. Укупна дужина копче је 13,5 цм. Окови копче су правоугаоног облика, ширине 4,3 и 4,2 цм, дужине заједно са целим шарнир механизмом 5,4 и 5,2 цм. Окови мају одлично очувану тамно зелену патину, украшени су на проламање изведеним таласасто профилисаним пољем у облику троугла. На једној страни копче то поље је украшено концентричним кружићима, док је друга супротна страна копче, при дну украшена једноставним урезима (Табла VI, 1). Правоугаони оквир окова је од пуне бронзе, док је стилизовано троугласто поље, унутар правоугаоног оквира, од танког бронзаног лима. На полеђини копча није украшена (Табла VI, 2).

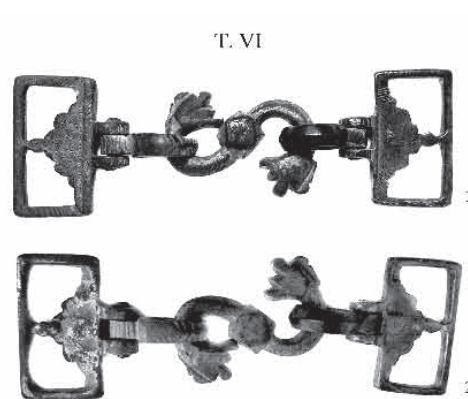

Table 6.

Народни музеј Крушевац од јесени 2003. године ради на реализацији плана пројекта истраживања Мојсињских и Послонских планина. Налази са локалитета Укоса у Град Сталаћу и Градишту у Прасковчу, најбоља су гаранција оправданости настојању да се ово подручје археолошки спозна и истражи.³²

Dušan Rašković

RESEARCH CONDITIONS OF EARLY BYZANTINE FORTIFICATIONS IN THE NORTHWEST REGION OF NAIS

The examination of current archaeological research conditions of the sites of Early Byzantine fortifications to the northwest from Nais, located in the area of Kruševac, may lead to certain conclusions in spite of scarce archaeological excavations, but based on a general insight into the reconnaissance and on mainly accidental findings from several such sites. Thus, it may be concluded that, due to their strategic and military roles, these fortifications were inhabited and used in prehistoric times, in the period of the Late Iron Age, but in the Early Iron Age as well. This is best witnessed by the finds of Iron-Age pottery from the Early Byzantine site of Ukos near Stalać or by Late-Latin metal objects found in the sites of Veliki Vetren on the top of the Juhor Mountain and in the site of Čukar in the village Boljevac on the Veliki Jastrebac Mountain, near the Ribarska Banja Spa.

Final supremacy of the Roman Empire brought about a period of peace and development of trade, so that the fortifications were abandoned as unnecessary. However, as soon as unrest and insecurity arose in the Empire, the population returned to their old safe resorts, either fortified castrums or simple shelters for the livestock and property protection in small villages. These temporary settlements transformed soon into permanent ones, which used

³² Табле са фотографијама снимлио и израдио Петар Ђеранић, фотограф Народног музеја Крушевац.

to be inhabited all the way to the fall of the Romaic Byzantine Empire in the VII century. The findings of typical rolled-up foot fibulae from the VI century in the sites of Ukos near Stalač and Gradac in Petina are most characteristic for dating back such settlements. The Langobardic "S" fibula is of particular interest as it confirms the German presence in the fortification garrisons. After the fall of Romaic reign in the VII century, life stopped in the fortifications. Nevertheless, especially the fortifications situated in strategic military spots, along major communication routes or near mining centers were inhabited in the Early Middle Ages and even in the High Middle Ages during the most difficult times. The findings of horseman equipment parts from the site of Gradac in the village Djerekare suggest dating back to the IX-X century. It specially refers to the finding of a pair of spurs with parallel forks and semicircular section, in which the spur forks are linked semi-circularly in the upper part. The juncture spot contains a bump in which a thorn is inserted. Such spurs represent a part of common inventory of IX century graves in the western area of the Balkan Peninsula. However, the events from the second decade of the IX century, during the conflict between the Frankish Empire and Bulgarians, spread to a part of Serbia, thus explaining the finding from Gradac in Djerekare.

Certain findings, such as the characteristic medieval spurs, heel plates, stirrups and keys discovered in the sites of Gradac, near St Paraskeve in Buci on the Jastrebac Mountain and in the site of Gradište in the village Praskovče, bear witness of the employment of the strategic role of fortifications even in the XIV-XV century. A bronze belt buckle with a "S" fastening, also found in the site of Gradište in Praskovče, as well as its dating draw particular attention.